

СОНАТА ДЛЯ БАЯНУ В ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ

- A** Жанр сонати для баяну знайшов утілення у творах багатьох українських композиторів. Наявні приклади сонат дозволяють говорити про поступову трансформацію та еволюцію жанру. Композитори рухаються від класичної форми твору до синтезу сонати з іншими жанрами. Соната дозволяє втілити різноманітні композиторські концепції – лірико-драматичні, епічні, що надають баяну принципово іншого забарвлення. Наявні зразки сонат надають широкі можливості для втілення різних виконавських інтерпретацій. Темброво-регістрові особливості баяну по-різному трактуються композиторами. Однією з ознак сучасних сонат для баяну є використання принципів неофольклоризму, які поєднуються із сучасними композиторськими техніками.

Ключові слова: баян; соната; тембр; техніка; виконавство; жанр

- S** *Luzan Oleksandr, Samoliuk Vadym. Bayan Sonata Genre in the Creativity of Ukrainian Composers.*

The sonata genre for bayan has been embodied in the works of many Ukrainian composers. Available examples of sonatas suggest the gradual transformation and evolution of the genre. Composers move from the classical form of the work to the synthesis of sonata with other genres. Sonata allows to embody various composer concepts – lyrically-dramatic, epic, giving a fundamentally different color. Available sonata samples offer ample opportunity to translate different interpretations. The timbre and register features of the bayan are interpreted differently by the composers. The Bayan Sonata by Valentyn Bibik is an example of a work of philosophical and meditative character. Bayan not only embodies complex polyphony within a single instrument, but also creates the effect of having multiple instruments. The composer used sonor complexes in this work. One of the hallmarks of modern sonatas for bayan is the use of the principles of neo-folklorism, which are combined with modern compositional techniques. Such sonatas composed by A. Haydenko, V. Zubitsky, Y. Oleksiv. In the XX-XXI centuries the genre of sonata is based on the technical-stylistic concepts of compositional thinking. In a bayan sonata, composers rely on the expressive capabilities of an instrument based on the classical foundations of technology. At the same time composers are introducing unexpected techniques of sound production and imaginative-compositional solutions. It saturates the bayan sonata with the invariance of genre dramaturgy and widens the artistic circle of images. The need to create unique interpretations of a work that requires a high level of artistry is being updated. There are works in recent decades, including sonatas, which testify to the phenomenon of Ukrainian «modern-bayan art» – a new concept of playing the instrument.

Key words: bayan; sonata; timbre; technique; performance; genre

Лузан Олександр Володимирович, концертмейстер кафедри музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв, Україна

Luzan Oleksandr, concertmaster of the Department of Musical Arts, Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine

E-mail: san_bayan@ukr.net

Самоліук Вадим Михайлович, концертмейстер кафедри музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв, Україна

Samoliuk Vadym, Concertmaster of the Department of Musical Arts, Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine

E-mail: VSamoliuk@ukr.net

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Серед творів, представлених у репертуарі сучасного баяніста, одне з провідних місць надається тим, що у жанрі сонати. Цей жанр дозволяє втілити драматичну конфліктність, розкрити досить глибокі філософські теми та цікаві образні сфери. Досить тривалий період репертуар баяністів складався з творів, написаних для інших інструментів, але бурхливий розвиток народно-інструментального мистецтва унаочнив потребу написання творів, призначених саме для баяну (акордеону). Відповідно до цього у другій половині ХХ століття виникає низка сонат для баяну, що представляють цікаве поле для наукових до-

сліджень, адже кожного разу композитори по-своєму інтерпретують даний жанр, надаючи йому власних неповторних рис.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років виникла не лише низка творів для баяну, а й активізувалась до них дослідницька увага. Надзвичайно актуальні розробки, пов'язані з баянно-акордеонним мистецтвом здійснили такі автори: Ю. Дяченко [1], І. Єргієв [2] та Ю. Радко [5; 6] у рамках своїх дисертаційних досліджень. Загальні риси баянно-акордеонного виконавства в сучасному музичному просторі України окреслено в статті Н. Остапчук [4]. Генезу жанру концерту для баяну з оркестром розглянуто в праці О. Лебедева [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній науковій літературі наявна низка розробок, присвячених жанру сонати. Разом з тим їм бракує системності, адже здебільшого вони присвячені окремим аспектам баянного виконавства. У дисертаційному дослідженні Ю. Радка розглянуто значну кількість баянних сонат, у тому числі й зарубіжних композиторів, що безумовно є значним внеском у вітчизняне музикознавство, проте недостатньо висвітлено специфіку творів В. Бібіка, Я. Олексіва, А. Гайденка.

Метою дослідження виступає висвітлення особливостей, характерних для баянних творів, написаних у жанрі сонати. Дана ціль реалізується у завданнях, пов'язаних із висвітленням композиційних, виконавських та інтерпретаційних особливостей сонат для баяну (акордеону), написаних в українській музичній культурі ХХ–ХХІ століть.

Викладення основного матеріалу дослідження. Баян наразі є інструментом, який привертає увагу композиторів. Він пройшов чималий шлях від суто «народного» до «академічного», що підтверджується тими творами, що написані для баяну. Технічні та виразові можливості баяну дозволяють втілювати діаметрально протилежні образи в різних стильових напрямках музики. «Сучасний концертний баян з точки зору самобутності і різноманітності індивідуальних художньо-виразальних можливостей сьогодні виявляється одним з найпрогресивніших аналогів у родині акустичних музичних інструментів. Сучасні вітчизняні та зарубіжні композитори все частіше обирають саме багатотембровий концертний баян для втілення найактуальніших ідей і художніх концепцій у своїй творчості» [4, с. 446–447].

Жанр сонати для баяну, представлений у творчості різних композиторів. Він привертає увагу авторів, адже виступає таким, що дозволяє втілити філософсько-узагальнені теми, добре адаптується до різних стильових напрямів і композиційних технік, а також синтезується з іншими жанрами. Особливо велику увагу сонатному жанру приділили вітчизняні та російські композитори, адже баян, що виник у ХІХ столітті, набув значного розповсюдження в радянській культурі. «Інтеграція баяна в сферу академічної музики йшла стрімко, живлячись, з одного боку, активною державною підтримкою, а з іншого – тим величезним художнім потенціалом самого інструменту, який сучасним авторам тільки ще належало розкрити» [3, с. 115]. Хоча одними з перших композитори почали писати інструментальні мініатюри, проте згодом стали виникати твори і масштабніші, зокрема концерти, сонати, сюїти.

Ю. Радко, звертаючись до жанру сонати для баяну в контексті східноєвропейського музичного простору, виділяє три періоди її розвитку. У 1950–1960-ті роки власне лише починає виникати даний жанр, при цьому у ньому зберігаються риси, характерні для класичної форми,

як-от соната харківського композитора М. Чайкіна, який після другої світової війни переїхав до Москви. Наступний період, пов'язаний із періодом формування неофольклорних рис та ознак неокласицизму, який припадає на 70–80-ті роки, в цей час виникають сонати В. Зубицького. Уже з останнього десятиліття ХХ століття починається період розвитку творів авангарднішого спрямування, коли в творах наявні риси мінімалізму та постмодернізму. Прикладами подібних творів є сонати В. Рунчака та низки інших композиторів [6, с. 167].

Звернемо увагу на сонату Чайкіна, у якій здебільшого наявна не лише класична форма, про що зазначає Ю. Радко. Написано дану сонату у чотиричастинній формі. У ній превалює тональна система, яка надає їй досить «народного звучання», нагадуючи той репертуар, який складав основу народно-інструментальних оркестрових та ансамблевих складів у першій половині ХХ століття. Баян у даному творі презентується як інструмент, що здатний виконувати гомофонно-гармонічну фактуру, демонструється його віртуозність, проте в ньому немає поки спроб вийти за межі образу народного інструменту чи такого, який представлений у побутовій музиці.

У творчості більшості українських композиторів наявні сонати, причому цей жанр у них утілено по-різному. Соната для баяну, написана в 80-ті роки в двох частинах Валентина Бібіка представляє зразок твору філософсько-медитативного характеру. Баян дозволяє втілити не лише складну поліфонію в межах одного інструменту, але й створює ефект наявності декількох інструментів. Сонорні комплекси, наявні в творі, є такими, що дозволяють віднести цей твір до тих, що відповідають сучасним авангардним технікам композиції. Соната розпочинається з повільного вступу, що створює відчуття напруженого передчуття трагічних подій, чи спогадів про те, що вже минуло. Проте поступово епічний виклад змінюється драматичним, таким, що полишає картину об'єктивності та наповнюється емоційністю, дисонантністю. Баян у даному творі вподібнюється звучанню органу. Технічні можливості резерви здаються безмежними, адже виникає враження внутрішнього дуєту. Важливо відмітити, що обидві частини сонати не контрастують, а скоріше розвивають єдину інтерсуб'єктивну сферу.

Відомий харківський композитор А. Гайденко є автором низки творів для баяну – це концерти для баяну з оркестром, а також двох сонат для баяну – соната №1 (1986), що складається з трьох частин і Соната №2 «Предковічні відлуння» (2005). Соната Гайденка №1 втілює різні образні сфери – там є яскравий драматизм, меланхолійна заглибленість, що реалізується в складній поліфонічній фактурі. Досить цікавим є те, що даний твір поєднує елементи гетерофонії, що притаманна народному багатолоссю, а також включає пласт, пов'язаний із імітаційністю поліфонічного складу, характерного для академічної му-

зики. Включення принципів неофольклорного мислення пов'язані з ладовою системою, типовими награваннями, коломиївковими мотивами. Це твір дисонантно-авангардного типу, який демонструє появу принципово іншого музичного матеріалу, хоча форма залишається ще такою, що зберігає ознаки «класичного» зразка. «Експерименти з баянною сонатою передбачають уключення в її сферу інших жанрів, у результаті чого виникає варіантність трактування жанру на формотворчому рівні. Інколи сонатна форма будується на поліжанровій основі. Для композиторів, які творять у жанрі баянної сонати, характерна тенденція – перебудова жанрового складу» [6, с. 165]. Попри те, що композитори експериментують із даним жанром, сполучаючи його з іншими, в ньому залишається незмінною сама сутність сонати, як така, що склалась у західноєвропейській музичній культурі.

Композиторська спадщина В. Зубицького також включає багато творів для баяну. У нього також представлений сонатний жанр, який утілений у Сонаті №1 і Сонаті №2 для баяну, а також у сонаті «Фатум» для трьох баянів. Для композитора характерний принцип поєднання фольклору та сучасних академічних напрямів музичного мистецтва. «Самобутність цих творів будується не тільки на танцювальності поспівок гуцульських коломиївок і втіленні виразності мелодичних зворотів ліричних карпатських пісень, іншою їхньою стильовою домінантою є концертність» [1, с. 121–122]. Досить цікаво сонатний жанр розкривається в сонаті «Фатум». У виконанні «Квартету баяністів ім. Різоля» цей твір набуває надзвичайно неординарного звучання. Попри те, що використовуються чотири баяни, проте виникає враження звучання цілого камерного ансамблю, де наявні різні інструменти, адже подвійна природа баяну (клавішна та духовна) надає можливість створити враження саунду групи духових інструментів у поєднанні зі струнними. Звучання твору включає елементи народних награвань, що проявляється у ладовій, ритмічній та інтонаційній природі поспівок, що становлять основу тематичного ядра твору. Це своєрідне містично-сакральне дійство, яке часом нагадує органну месу, що в одну мить перетворюється на енергійну та рухливу коломиївку. Віртуозність твору, в якому використовується граничне нюансування від фортіссімо до піаніссімо, значна кількість різноманітних прийомів гри надають йому неповторного та вишуканого колориту.

Ярослав Олексів – це сучасний львівський композитор, який також є автором сонати для баяну. У жанровому плані це соната-балада, де наявні принципи неоромантизму, неофольклоризму. Форма твору є вільною, складається зі вступу, чотирьох розділів та епілогу. «Автор ймовірно використовує позначення «соната» для підкреслення монументальності цього сольного інструментального жанру. Вступ має три елементи: перший є епічним і звучатиме на кульмінації, другий – ліричний, який буде роз-

виватися у першому та другому розділах, третій – драматичний (в епілозі)» [6, с. 88]. Композитор представляє баян як інструмент, що добре передає ліричні образи. Елегійний характер музичного матеріалу, який вбирає певні елементи естрадного мелосу та гармонії, спирається також на поліфонічні принципи розгортання фактури та розвитку музичного матеріалу. У той самий час наявні епізоди, які можуть бути охарактеризовані як такі, що відповідають сучасному полістильовому мисленню та мають дисонуючий і моторний характер. У цілому в творі наявні різні образні сфери, зокрема моторика, коломиївкові елементи припадають на останню третину сонати, в той час як заключення в жанровому відношенні відповідає органному хоралу. Подібне стильове різноманіття автором подається не як упорядкована строкатість, а як своєрідний голос оповідача, де представлені як спогади так і сучасність.

В іншому образному ключі вирішено сонату для баяну «Passione» В. Рунчака, в якій композитор звертається до риторичних фігур, складної символіки, яка була притаманна музиці Й. Баха, а саме символ «хреста», «розп'яття». У самій назві автор відсилає до бахівської творчості. Відповідно задіяні й інші поліфонічні елементи. Наявні такі риторичні фігури, як *catabasis*, *anabasis*, *circulatio*. Автор звертається до синтезу різних стильових шарів – доби бароко (пасіони), класицизму (соната) та сучасності, яка наділяє твір дисонантно-напруженим звучанням сталі формули, символи та прийоми. «У XX–XXI ст. жанр сонати базується на техніко-стильових концепціях композиторського мислення. У баянній сонаті композитори, в першу чергу, спираються на виразові можливості інструменту, що базується на класичних основах техніки і водночас введенням несподіваних прийомів звуковидобування та образно-композиційних рішень. Це насичує баянну сонату інваріантністю жанрової драматургії та розширює художнє коло образів» [5, с. 231].

У сонатах для баяну сучасних композиторів починає акцентуватись увага на візуальному аспекті виконавства. Актуалізується потреба створення неповторних інтерпретацій твору, яка потребує високого рівня артистизму. І. Єргієв визначає так: «Артистизм у музиці – це категорія, зміст якої не вміщується в межі однозначного терміну, але являє собою множинність, що вбирає в себе зміст таких понять: діяльність, майстерність, творчість, віртуозність, рух (локомоції), сприйняття, естетика, враження, перетворення-перевтілення» [2, с. 344]. У праці даного дослідника містяться важливі в методологічному значенні твердження, пов'язані з розвитком саме мистецтва гри на баяні. Ті твори, що виникли протягом останніх десятиліть, у тому числі сонатні форми, свідчать про феномен «мистецтва українського модерн-баяна – нової концепції гри на інструменті (баяні, акордеоні)» [там само, с. 356], що почала складатись у творчості виконавців. Виконан-

ня сонат авангардного спрямування потребує зростання значення театралізації, виваженої режисури творів.

Висновки з даного дослідження. Жанр сонати для баяно досить яскраво представлений у творчості українських композиторів. З другої половини ХХ століття виникає чимало творів, у яких наявна поступова еволюція жанру. Автори поступово рухаються від чотиричастинної класичної форми сонати до форм, що виступають результатом синтезу з іншими формами. Їхня взаємодія дозволяє створити унікальні зразки сонатного жанру, що демонструють зв'язок з жанрами пасіон, балади, елегії. Відбувається оновлення та поступове ускладнення музичної мови творів. Композитори прагнуть переосмислити класичний жанр, який не втрачає своєї сутності й в оточенні новітніх технік композиції.

Перспективи подальших розвідок полягають у аналізі сонатних форм для баяно, представлених у творчості зарубіжних композиторів і виділенні ключових рис, які їм притаманні.

Список використаних джерел

1. Дяченко Ю. С. Естрадно-джазовий напрям баянно-акордеонного мистецтва ХХ – початку ХХІ століть: композиторські та виконавські виміри : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Харків, 2017. 208 с.
2. Єрґієв І. Д. Артистичний універсум музиканта-інструменталіста кінця ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... д-ра мистецтвознавства : 17.00.03. Одеса, 2016. 454 с.
3. Лебедев А. Е. Концерт для баяна с оркестром: к проблеме генезиса жанра. *Вестник культуры и искусств*. 2012. № 3 (31). С. 112–115.

4. Остапчук Н. М. Баянно-акордеонне виконавство в сучасному музичному просторі України. *Мистецтвознавчі записки*. 2018. Вип. 33. С. 442–448.
5. Радко Ю. І. Історіографія виникнення та розвитку жанру баянної сонати. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Рівне : РДГУ, 2017. Вип. 24. С. 227–232.
6. Радко Ю. І. Стильова еволюція жанру баянної сонати у східнослов'янському інструментальному мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ століть : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Івано-Франківськ, 2019. 273 с.

References

1. Dyachenko, Yu. S. (2017). *Estradno-dzhazovyi napriam baianno-akordeonnoho mystetstva XX - pochatku XXI stolit: kompozytorski ta vykonavski vymiry [Pop and jazz direction of accordion and accordion art of the XX-beginning of XXI centuries: composer and performance dimensions]*. (PhD diss.). Kharkiv [in Ukrainian].
2. Yerhiyev, I. D. (2016). *Artystychnyy universum muzykanta-instrumentalista kintsya XX – pochatku XXI stolittya [Pop and jazz direction of accordion and accordion art of the XX-beginning of XXI centuries: composer and performance dimensions]*. (PhD diss.). Odesa [in Ukrainian].
3. Lebedev, A. E. (2012). *Kontsert dlya bayana s orkestrom: k probleme henezysa zhanra [Concerto for accordion and orchestra: the problem of genesis of the genre]*. *Vestnyk kultury y yskusstv [Bulletin of Culture and Arts]*, 3 (31), 112-115 [in Russian].
4. Ostapchuk, N. M. (2018). *Bayanno-akordeonne vykonavstvo v suchasnomu muzychnomu prostori Ukrainy [Bayan-accordion performance in the contemporary music space of Ukraine]*. *Mystetstvovnavchi zapysky [Art notes]*, 33, 442-448 [in Ukrainian].
5. Radko, Yu. I. (2017). *Istoriografiya vynyknennya ta rozvytku zhanru bayannoyi sonaty [Historiography of the origin and development of the genre of bayan sonata]*. In *Ukrayinska kultura: mynule, suchasne, shlyakhy rozvytku [Ukrainian culture: past, present, ways of development]* (Is. 24, pp. 27-232). Rivne: RDHU [in Ukrainian].
6. Radko, Yu. I. (2019). *Stylova evolyutsiya zhanru bayannoyi sonaty u skhidnoslovyanskomu instrumentalnomu mystetstvi druhoji polovyny XX – pochatku XXI stolit [Stylistic evolution of the bayanas genre genre in the East Slavic instrumental art of the second half of the XX – beginning of the XXI centuries]*. (PhD diss.). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 01.04.2020